

יסודות התורה והאמונה בנאום המצוות

נאום המצוות, שהוא החלק המרכזי של ספר דברים (פרקים ה'-כ"ו), עיקרו קובץ רחב של מצוות שלימד משה את ישראל בעבר הירדן. אך בחלקו הראשון (פרקים ה'-י"א) מאריך משה בענייני אמונה ומוסר וכן באזכור אירועים היסטוריים שלקחם בצדם. במאמר זה ננסה לברר מה מקומם של אלה בנאום שעניינו הצגת המצוות שנצטוו בהן ישראל. כן ננסה לעמוד על המבנה והסדר של חלק זה של הנאום.

א. פסוקי ההקדמה לנאום המצוות

לנאום המצוות, שנאמר ונכתב כולו בלשונו של משה כ"מדבר בעד עצמו"¹, מקדימה התורה מספר פסוקים המתייחסים למשה בגוף שלישי² (ד', מא-מט). פסוקים אלה כוללים שני חלקים. האחד הוא תיאור הבדלת שלוש ערי מקלט בעבר הירדן (שם, מא-מג).³ החלק השני הוא כותרת לנאום המצוות המציגה את האמור בו; תחילה באופן כללי: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" (שם, מד), ואחר כך באופן מפורט, תוך התייחסות לסוגים השונים של המצוות האמורות בו: "אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל" (שם, מה), ובציון מקום אמירת המצוות (שם, מו-מט).⁴

* הפניה סתמית במאמר זה מכוונת לספר דברים.

1. לשון רמב"ן בהקדמת פירושו לתורה.
2. "כשלישי המדבר" - לשון רמב"ן שם.
3. אזכור הבדלת הערים כאן נתבארה היטב בפירוש רשב"ם (שם, מא). לדעתו הדברים נכתבו כרקע להבנת מצוות ערי המקלט שבפרק י"ט, בהתאם לשיטתו במקומות רבים, שדרך המקרא להקדים בראש פרשה או עניין עובדות הנדרשות להבנת האמור בהמשך - "דרך המקראות שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו במקום אחר" (לשון רשב"ם בראשית א', א; ועיין שם מספר דוגמות לדבר).
4. עיין במאמרו של מ' סבתו 'פסוקי הפתיחה לספר דברים', **עלון שבות** 90, תשס"ב, עמ' 46-57, הדן ביחס בין פסוקי הפתיחה לנאום המצוות לבין פסוקי הפתיחה הקודמים לנאום הראשון של משה בספר דברים (פרקים א'-ד').

ב. הזכרת עשרת הדיברות בראש הנאום והפתיחה הכפולה לפירוט המצוות

משה פותח את נאומו בתיאור מעמד הר סיני, הכולל את הזכרת עשרת הדיברות שנאמרו באותו מעמד. הדגש המרכזי בתיאור המעמד הוא על בקשת העם שבאה בעקבותיו "קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו" (ה', כד). בקשה זו והיענות ה' לה מעמידים את כל המצוות שעתיד משה ללמד את עם ישראל במצוות ה', במעמד של מצוות האמורות מפי ה' עצמו, שהרי כך רואה זאת העם המצווה, המבקש לשמוע את מצוות ה' לא מפי ה' בעצמו כביכול, אלא מפיו של משה בשליחותו של מקום.⁵ לאחר הדגשה זו אומר משה כפתיחה לפירוט המצוות "וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ" (ו', א).⁶ מיד לאחר פתיחה זו מתחיל משה בהצגת המצוות.

בהמשך נאום חוזר משה על פתיחה מעין זו המקדימה את פירוט המצוות "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ" (י"ב, א), ועלינו לבאר מהו הצורך בחזרה זו. ייתכן שאפשר לבאר שמשה אמנם פתח בפירוט המצוות בפרק ו', אך הפסיק באמירת דברי מוסר לעם, ולפיכך כשחזר לפרט בפניהם את המצוות הוצרך לחזור על הפתיחה "אלה החקים" וגו', כאדם האומר לחברו נחזור על הראשונות.⁷ אך נראה שיש לבאר זאת באופן אחר.

כבר עמד הרב מ' ברויאר על כך שסדרו של נאום המצוות באופן כללי מושפע מסדרן של עשרת הדיברות.⁸ בכך מהווה נאום המצוות פירוט והרחבה של המצוות שבעשרת הדיברות (מבחינה מסוימת ניתן לומר שנאום המצוות הוא 'מדרש' של עשרת הדיברות). למשל, המצוות הקשורות בשנה השביעית (פרק ט"ו) או במועדות (פרק ט"ז) הן הרחבה של מצוות השבת. המצוות הנוגעות ליחס לראשי העם ומנהיגיו - השופט, המלך, הלוי והנביא (פרקים י"ז-י"ח) - הן הרחבה של מצוות כיבוד אב ואם, ראשי הבית. מצוות ערי מקלט (פרק י"ט) ומצוות המלחמה (פרק כ') הן פירוט והרחבה של איסור רציחה, וכן הלאה. לפי זה מובן ביותר מדוע נדרש משה

5. בדומה לכך משמשת בקשה זו של העם אף כבסיס למצווה לשמוע בקול הנביא (י"ח, טו-יט). בקשת העם שלא ישמעו דבר ה' ישירות מפיו כביכול, אלא באמצעות מתווך, היא גם שגרמה לתופעת הנביאים המתווכים בין ה' לעמו. בהקדמה לנאום המצוות הדבר מתייחס למצוות הנצחיות של התורה, ובפרשת הנביא למצוות השעה של הנביא.

6. תוך הדגשת הדרישה לשומרן כפי שקיבלו על עצמם לאחר מעמד הר סיני "ושמעת ישראל ושמרת לעשות" (ו', ג) כנגד "ושמענו ועשינו".

7. עיין רש"י שמות ו', ל.

8. מ' ברויאר, 'פשוטו של מקרא סכנות וסכויים', המעיין יח, תשל"ח, עמ' 10 [המאמר התפרסם גם בקובץ: א"א סימון (עורך), המקרא ואנחנו, תל אביב תשל"ט. ראה שם, עמ' 163]. בדומה לכך כתב שם ביחס לסדרן של מצוות 'ספר הברית' שבפרשת משפטים.

לפרט את עשרת הדיברות ולהציבם בראש נאומו, ולא הסתפק בתיאור מעמד הר סיני ובהזכרת הדיברות באופן כללי.

נראה ששני הדיברות הראשונים⁹ נבדלים משאר הדיברות, שעיקרם ציווי עשייה או הימנעות מעשייה. שני דיברות אלו כוללים מצוות מעשיות כשאר הדיברות, אך הם כוללים גם את עיקרי האמונה הקשורים במצוות אלה - אמונה בייחודו של ה', ובייחודם של ישראל שנבחרו על ידו (בחירה הבאה לידי ביטוי בהוצאתם ממצרים), ואמונה בשכר ועונש. לאור זה יש לבאר שחלקו הראשון של נאום המצוות (ו' - י"א, כה), הרצוף בענייני אמונה ומוסר, מהווה פירוט והרחבה של שני הדיברות הראשונים מבחינת הצד של עיקרי האמונה שבהם, והחלק השני של הנאום (י"א, כו - כ"ו, יט) הוא פירוט של המצוות המעשיות שבדיברות כולם, כולל הצד המעשי שבשני הדיברות הראשונים. לכן ראוי חלק זה של הנאום לפתיחה חדשה - "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות" (י"ב, א).¹⁰

ביטוי לפירוט הכפול של שני הדיברות הראשונים ניתן למצוא בפסוק המופיע בשני חלקי הנאום באופן כמעט זהה - "כי עם קדוש אתה לה' אלהיך [ו]בך בחר ה' [אלהיך] להיות לו לעם סגלה מכל העמים אשר על פני האדמה" (ז', ו; י"ד, ב). פסוק זה עוסק בבחירת ישראל ובייחודו. בחלקו הראשון של הנאום, העוסק בעיקרי האמונה, הוא בא לנמק את המצוות הכלליות שעניינן ריחוק מעמי הארץ ופולחנם. בחלקו השני של נאום המצוות, העוסק בצד המעשי של המצוות, הוא חוזר ומנמק את המצוות הפרטיות שבהן בא לידי ביטוי ייחודו של עם ישראל: במנהגי האבלות שלו, ובאיסורי המאכלות שהוא נוהג (ראה גם י"ד, כא). נמצינו למדים, שבחירת ישראל הכלולה בדיבר הראשון היא גם עניין רעיוני כללי וגם עיקרון המחייב פרטי הלכות מעשיות, ולכן היא זוכה לפירוט בשני חלקי הנאום.

ג. שתי יחידות בחלק הראשון של הנאום (פרקים ו'-י"א)

לאחר ההקדמה שבה נזכרו מעמד הר סיני ועשרת הדיברות בא חלקו הראשון של הנאום. חלק זה עוסק ביסודי האמונה והוא מורכב משתי יחידות: יחידה ראשונה - פרקים ו'-ח'; יחידה שנייה - ט', א - י"א, כה. בחלק הראשון של כל אחת משתי היחידות מציג משה דרישות כלליות הנוגעות לאמונה בה' וייחוד העבודה לו. בסיום

9. נחלקו המפרשים באיזה אופן מתחלקים שני הדיברות, עיין מ' ברויאר, **פרקי מועדות**, ירושלים תשמ"ו, פרק יז. על כל פנים ניתן לראותם כיחידה אחת שעניינה ייחוד העבודה לה', ומניעת כל סוג של עבודה זרה.

10. לפתיחה זו קודמים כמה פסוקי מעבר. ראה להלן, סעיף ט.

כל אחת מהן מציג משה את השכר על קיומן ועונש ביטולן, במקביל לתוכנן של שני הדיברות הראשונים. שתי היחידות פותחות בקריאה "שמע ישראל".¹¹

נראה שהיחידה הראשונה מציגה את הדרישה הבסיסית לאמונה ועבודת ה', והיחידה השנייה מרחיבה ומבארת את הדרישה לעבודת ה' ומציגה את הדרכים למילוייה. גם ביחס לשכר ולעונש, היחידה הראשונה מציגה את העיקרון באופן בסיסי כללי, והיחידה השנייה מוסיפה רובד מיוחד הנוגע לייחודה של ארץ ישראל.

ד. החלק הראשון של היחידה הראשונה - פירוש ו'מדרש' של הדיבר הראשון (ו', ד-יט)

את היחידה הראשונה (פרקים ו'-ח') פותח משה בהכרזת ייחודו של ה': "ה' אלהינו ה' אחד", מצווה על אהבתו, ומזהיר מפני הליכה אחר אלוהים אחרים, תוך הדגשת הדרכים לזכירת עיקר זה והפנמתו - "ודברתו בם... וקשרתם לאות... וכתבתם על מזוזות ביתך" וגו' (ו', ז-ט), ולמניעת שכחתו - "השמר לך פן תשכח" וגו' (שם, יב). אהבת ה' דורשת, שמגמת העבודה תהיה עשיית הישר בעיניו "ועשית הישר והטוב בעיני ה'", ושלא תהיה כרוכה בניסיון את ה', אם ישלם שכר עקב עבודתו (שם, טז-יט).

לאחר מכן מציג משה את התשובה שיש לענות על שאלת הבן באשר לתכליתן של המצוות (ו', כ-כה), ותשובה זו מקשרת אותן לתהליך יציאת מצרים. שאלה זו ראוי כמובן לעסוק בה בראש נאום המצוות, אך מקומה כאן מתבאר גם בזה שהיא 'דורשת' את האמור בדיבר הראשון - "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים". יציאת מצרים אינה רק בסיס לאמונה בה', אלא גם בסיס למחויבות לשמוע בקולו, וכן להכרה שנתנית המצוות לישראל היא השלמת תהליך ההטבה שמיטיב ה' עם ישראל, תהליך שראשיתו בהוצאתם מבית עבדים.¹²

הפרשה הבאה (ז', א-יא) ממשיכה 'לדרוש' את הפסוק הפותח את עשרת הדיברות "אנכי ה'" וגו', הנוגע לבחירת ישראל, ולאורו היא מחייבת את ישראל לשמור על היבדלותם מעמי הארץ ומנהגיהם.¹³ עניין זה של בחירת ישראל מהווה גם

11. הקריאה שבראש היחידה הראשונה באה לאחר פסוקי הפתיחה שנדונו לעיל, ראש סעיף ב. אף הנאום כולו פותח בקריאה "שמע ישראל את החקים ואת המשפטים" (ה', א), אך קריאה זו אינה עומדת בפני עצמה כהסבת תשומת הלב לתוכן הנאום (כפתיחת שתי היחידות שבחלקו הראשון של הנאום), אלא היא תחילתו של משפט, שהמושא שלו הוא החוקים והמשפטים, והוא קורא לשמיעת המצוות שעומד משה להשמיען לאורך הנאום כולו.

12. עיין ראב"ע כא-כד.

13. מכיוון שבחירת ישראל עומדת ביסוד ציוויים אלו, מתייחסת כאן התורה לאופי בחירה זו. אין היא נובעת מגורמים חיצוניים כגודל העם וריבוי (לא רק משום שאינם מהותיים, אלא

נקודת קישור ומעבר ליסוד השני - עקרון השכר והעונש, שכאן הוא מתבסס על קיום השבועה לאבות שהלכו בדרך ה' - דבר המוביל להכרה כי ה' הוא "שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו לאלף דור, ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו", במקביל לאמור בדיבר השני "פקד עון אבות... לשנאי ועושה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותו [מצותי קרי]".¹⁴

ה. החלק השני של היחידה הראשונה - פירוט עקרון שכר ועונש (ז', יב - ח', כ)

פירוט היסוד של שכר ועונש¹⁵ פותח ב"והיה עקב תשמעון..." (ז', יב), וחותר "והיה אם שכח תשכח... עקב לא תשמעון" (ח', יט-כ). בתווך נמצאים שני עניינים שנראים כחורגים ממסגרת הדיון על שכר ועונש: א. חיזוק ישראל במלחמתו כנגד עמי כנען, באמצעות זיכרון מופתי ה' במצרים (ז', יז-כו); ב. חיזוק ההכרה כי הברכה שיזכו לה ישראל בארץ ישראל מיד ה' הנותן כוח לעשות חיל היא באה, ודבר זה ייעשה

גם משום שהם בני שינוי, כפי שעולה מראש הפרשה: "ונשל גוים... רבים ועצומים ממך מפניך" - "לא מרבכם מכל העמים". הבחירה נובעת מאהבת ה', המבטאת תכונות איכותיות המייחדות את עם ישראל שמחמתן אוהב ה' אותם. גם השבועה לאבות נבעה מאותו ייחוד. 14. אף שעניין שכר ועונש כאן מקביל לדיבר השני, נראה שהדגש של כל פרשה שונה. שם מודגש עניין אורך הזמן וריבוי הדורות הראויים לזכות בשכר עבור מעשה אבותם, ומספר הדורות הראוי להיענש אף על מעשה אבותיו. לעומת זאת בפרשתנו מודגש שהשכר אמנם שמור לאלף דור, אך הוא יצא לפועל רק בדור הראוי לכך, וכדברי רשב"ם כאן: "זו היא מידתו שומר וממתין הברית והחסד שנשבע לאבות לקיים מה שהבטיח עד אלף דור לאותו דור שיהיו אוהביו ושמרי מצוותיו וזהו שאמר... 'והיה עקב תשמעון'... ושמר ה' אלוהיך לך את הברית ואת החסד" לך ישמרנה ולא ימתין עד אלף דור". ואף ביחס לעונש, מה שהתורה מדגישה כאן הוא שלגבי הרשע אין הקב"ה ממתין לדור אחר שיהא רשע וראוי לעונש אלא "לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו".

על פי זה נראה לתת שני טעמים מדוע בדיברות הקדימה התורה את העונש לשכר וכאן הקדימה את השכר לעונש. האחד - שם סיבת הזכרת שכר ועונש היא תגובת ה' לעובדי עבודה זרה, ואם כן העונש עיקר והשכר מוזכר דרך אגב. וכאן סיבת הזכרתם היא שמירת השבועה לאבות, ואם כן השכר עיקר והעונש דרך אגב. והסיבה השנייה, על פי דברי רשב"ם: שם התורה מדגישה עד כמה חמור עונשם של עובדי עבודה זרה, שעד דור רביעי ייענשו, אלא שבצד זה הוזכר שגדולה מידה טובה ממידת פורענות - "לאלפים". אך כאן עיקר הדגש הוא על כך שלמרות שנשבע ה' לאבות האומה, קיום השבועה אינו מתגשם אלא בדור זכאי, ורק בעקבות זאת הוצרך הכותב להדגיש שבעונש אין הדבר כן אלא הרשע ייענש בעצמו, ואם כן ברור שיש להקדים את הדבר העיקרי שאליו הוא מתייחס - השכר.

15. בדברי רשב"ם מבואר האופן הלשוני שבו מתייחס הפירוט (יב-טז) לכלל (ח-יא): "ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם... כי ה' אלהיך... שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותו לאלף דור... ושמרת את המצוה..." - "והיה עקב תשמעון... ושמרתם ועשיתם אתם ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך... על האדמה אשר נשבע לאבותיך".

באמצעות זיכרון נסי' ה' במדבר (ח', א-יח).¹⁶ נראה שגם שתי פרשיות אלה 'דורשות' באופן נוסף את הזכרת יציאת מצרים שבדיבר הראשון. מאחר שיציאת מצרים מהווה בסיס לעיקרון של שכר ועונש האמור ללוות את עם ישראל בכל דרכיו, מופיעה כאן התייחסות נוספת לעניין יציאת מצרים כבסיס להתמודדות עם שני סוגי סכנות שעתיד העם לעמוד בפניהן. אלא שיציאת מצרים כאן כוללת אף את הדרך שהלכו בני ישראל במדבר, כפי שמצאנו מספר פעמים בספר דברים - כ"ג, ה; כ"ד, ט; כ"ה, יז.¹⁷

ו. החלק הראשון של היחידה השנייה -

תיאור היסטורי ומסקנותיו המוסריות (ט', א - י"א, א)

ראינו שהיחידה הראשונה בנויה במתכונת שני הדיברות הראשונים - פותחת בדרישת ייחוד העבודה לה', ומסיימת בעיקרון של שכר ועונש. היחידה השנייה נראית במבט ראשון בעלת אופי ומבנה שונים. היא פותחת בתיאור ארוך של מאורעות היסטוריים מזמן שהות בני ישראל במדבר (ט', א - י', יא), ומשם היא עוברת (באמצעות הביטוי "ועתה ישראל" - י', יב) למסקנות מוסריות שעל עם ישראל להסיק מתיאור היסטורי זה. מבחינה זו דומה המבנה של יחידה זו למבנהו של הנאום הראשון של משה בספר דברים, שתחילתו תיאור היסטורי רחב (פרקים א'-ג'), ובעקבותיו מסקנות מוסריות מהתיאור ההיסטורי (ואף שם המעבר מהתיאור ההיסטורי למסקנות הוא בביטוי "ועתה ישראל" - ד', א). אך כפי שנראה גם יחידה זו 'דורשת' את שני הדיברות הראשונים, ומרכיביה הם הדרישה לשלמות בעבודת ה', שכרה ועונש ביטולה.

אולם יש הבדל בין הנאום הראשון ובין יחידה זו: בנאום הראשון, תכלית התיאור ההיסטורי אינה מפורשת במסגרת התיאור עצמו, ואף האופן שבו מהוות הדרישות שבפרק ד' מסקנות העולות מהתיאור ההיסטורי אינו מפורש בכתוב.

16. עיין רשב"ם פס' ז, וביתר הרחבה בפירושו לוויקרא כ"ג, מג.

17. ועיין בדברי הרב מ' ברויאר בספרו (לעיל, הערה 9), פרק כו, שכתב בביאור פרשתנו כי התורה מצווה אותנו לזכור שתי תקופות מעברו של העם כדי לסייע בידנו להתמודד עם שתי תופעות. את יציאת מצרים על אותותיה ומופתיה עלינו לזכור בעת שבאה עלינו מלחמה, ואז זיכרון מלחמת ה' במצרים יאמץ את לבבנו להאמין שאף במלחמה זו יילחם ה' לנו. כשם שבמצרים הייתה סכנה קיומית לעם ישראל, וה' הושיעם באירוע חד-פעמי, כן בסכנת מלחמה המתחדשת עומד עם ישראל בפני סכנה קיומית, והוא צריך סיוע חד-פעמי מגבוה. בצד זה צריך האדם מישראל לזכור את תקופת המדבר שבה באופן יומי כלכלו ה' במים ובמן וסיפק לו כל צרכיו, וזה יסייע לו להתמודד עם המצב התמידי של עיסוקו בפרנסתו. על ידי זיכרון זה לא ירום לבבו, ולעולם יזכור שה' הוא הנותן לו כוח ויברך את ה' על טובתו. שני החגים - חג המצות וחג הסוכות - באים להעמיק בנו שני זיכרונות אלו.

לעומת זאת, ביחידה שבה אנו עסוקים תכלית התיאור ההיסטורי מפורשת בתחילתו ובסופו, וכן מפורש הקשר בין התיאור ההיסטורי למסקנותיו.

תכלית התיאור ההיסטורי נזכרת בו פעמים רבות. בראש התיאור ההיסטורי דורש משה מהעם "זָכַר אֶל תִּשְׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר, לִמֵּן הַיּוֹם אֲשֶׁר יֵצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאֲכֶם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם הַיִּיתָ עִם ה'" (ט', ז) ובסופו הוא מסכם "מִמִּצְרַיִם הַיִּיתָ עִם ה' מִיּוֹם דַּעֲתִי אֶתְכֶם" (שם, כד).¹⁸ כמו כן ביחס לכל אחד מהמקומות שהוזכרו כמקום חטאת בני ישראל, מוזכר מִצְרַיִם או הקצפת ה' על ידם - "וּבַחֲרֵב הִקְצַפְתָּם" (שם, ח),¹⁹ "וּבַתְּבַעֲרָה... מִקְצָפִים הַיִּיתָם"

18. ההתייחסויות לאירועים היסטוריים המופיעות בהמשך, נספחות לפרשת חטא העגל: כה-כט - תפילת משה; י', א-ה - הלוחות השניים והארון. ו-ז - מות אהרן; ח-ט - הבדלת שבט לוי; י-יא - ארבעים יום האחרונים. חלק מפרשיות אלו פותחות בביטוי "בעת ההיא" כדרכן של פרשיות נספחות: פרשת התפילה אינה פותחת בביטוי זה, שהרי היא רק תיאור תוכן התפילה שהוזכרה קודם, ואינה אירוע נוסף שמתואר כאן. בפרשת מות אהרן ביטוי זה אינו יכול לבוא, שהרי אהרן מת בשנה הארבעים. פרשת ארבעים יום האחרונים אף היא אינה פותחת ב"בעת ההיא" מכיוון שהיא השלמת פרשת הלוחות השניים המדברת על ימים אלה.

19. בתיאור חטא העגל מספר שינויים מהמתואר בפרשת חטא העגל בשמות ל"ב (ענין: א' חדד, 'חטא העגל', מגדים כא, תשנ"ד, עמ' 29-36, שעמד על ההבדלים בין הפרשיות, וביאר שהם משקפים שתי בחינות של החטא. האחת בשמות - חטא ע"ז ממש כדברי רש"י, והשנייה עיוות של עבודת ה' באמצעות עשיית עגל מסכה כדברי הכוזרי. ולא נראה לי שדבריו ביחס לפרשה בשמות מבוססים דיים, ואף שם נראים דברי הכוזרי, ואכמ"ל). משה מרבה להזכיר בדבריו לאורך כל התיאור את ענין הלוחות שהוריד עמו ברדתו מההר, דבר שאינו מודגש בשמות. שבירת הלוחות כאן מתוארת כפעולה מכוונת כדי שהעם יראה אותה "ואתפש בשני הלוחות ואשליכם... ואשברם לעינכם" (ט', ז), וזאת בניגוד לתיאור בספר שמות, שממנו נראה ששברם מחמת כעסו ומחשבתו שאין ישראל ראויים להם, אך לא ניכרת כוונתו להציג בפניהם את מעשה השבירה. אף התיאור של השמדת העגל שונה. כאן משה מאריך בו הרבה יותר - "...את העגל לקחתי ואשרף אותו באש ואפֹת אותו טחון היטב עד אשר דק לעפר ואשָׁלֶךְ אֶת עֲפָרוֹ אֶל הַנַּחַל הַיָּרֵד מִן הָהָר" (שם, כא). פעולות רבות עושה משה כדי להשמידו מכול וכול, ואף השלכת עפרו אל הנחל בכלל פעולות אלה (הנחל מתואר כיורד מההר וזורם הלאה, להורותינו שמחמת כן ייעלם עפר העגל מהמקום בו שוכנים בני ישראל). לעומת זאת, התיאור בשמות אינו מאריך בפעולות משה, והזרייה אל המים שם אין מגמתה השמדת שאריות העפר אלא ענישת בני ישראל על ידי השקייתם כסוטות [ולפיכך אין המים מתוארים כנחל זורם]. ונראה שמכיוון שכוונת משה בנאומו להטיף לעם ולחנכו, הוא מאריך בדברים שיש בהם עניין ויסוד חינוכי שעל העם לאמץ. ענין הלוחות מתואר כאן מכיוון שיש בהם סכנה הדומה לכישלון העם בחטא העגל. שהרי דווקא מכיון שמעשה ה' הם, יכול העם להימשך אחריהם ולסגוד להם כאמצעי לעבודת ה', כאשר עשו בעגל, ולפיכך מדגיש משה שבעת רדתו מן ההר "וההר בָּעַר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לִוְיֹת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדָיו" (שם, טו), להזכירם את האמור בד', טו כי לא ראו כל תמונה בדִּבְרֵי ה' עִמָּם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. ולפיכך בעת שחטאו בעגל היה צורך לשבור לעיניהם את הלוחות כדי ללמדם שאין לסגוד לשום דבר כמייצג את ה', אף אם מעשי ה' הוא. [ונראה שאף פרשת עשיית הלוחות השניים ונתינתם

(פס' כב), "ובשלח ה' אתכם מקדש ברנע... ותמרר" (פס' כג).²⁰ כל זה מוביל לקביעה העומדת בראש התיאור - "כי עם קשה ערף אתה" (ט', ו), וכלשון ה' בדבריו למשה בעקבות חטא העגל "ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא" (שם, יד), ואף בתפילתו השתמש משה בלשון זו - "אל תפן אל קשי העם הזה" (שם, כז). מטרתו של משה בתיאור ההיסטורי - לבטל את המחשבה שיכולה להתעורר בלב העם בעתיד בעקבות כיבוש עמים גדולים ועצומים: "בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת... לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם" (שם, ד-ה). במפורש אומר להם משה שהאזכורים ההיסטוריים מתקופת המדבר עניינם להביא את בני ישראל להכיר בכך שקשי עורף הם ואינם ישרי לב. לעניין זה מתקשר החלק של המסקנות באופן מפורש "ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד" (י', טז).²¹

כאמור, לאחר התיאור ההיסטורי באות המסקנות (י', יב - י"א, א). הפסוק המקשר את המסקנות לתיאור ההיסטורי - "ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד" (י', טז) - מופיע במסגרת מערך הדרישות שדורש הקב"ה מישראל: "ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבד את ה'... לשמר את מצות ה' ואת חקתיו" (שם, יב-יג). את הדרישות הללו מציג משה באופן כפול. בתחילה הוא מדגיש כי אין הדרישות הללו לצורך ה' אשר לו "השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה" (שם, טו), אלא לטובתם של ישראל הם - "לטוב לך".²² הכרה זו מסייעת להסיר את ערלת הלב וקשיות העורף. לאחר הדגשה זו חוזר משה ומפרט את כל הדרישות, ומבסס אותן על תוארי ה' ומעשיו²³ - "ואהבתם את הגר... את ה' אלהיך תירא אותו תעבד... ואהבת את ה' אלהיך ושמרת משמרתו וחקתיו ומשפטיו ומצותיו" (י', יז - י"א, א).

בארון מתקשרת לעניין זה. משה מדגיש שלאחר חטא העגל, הלוחות אינם עוד מעשי ה', ומצווה להניחם בארון עץ כדי שלא יראום בני ישראל ויטעו אחריהם, ואכמ"ל. אף בעניין השמדת העגל מדגיש משה את הצד החינוכי שעל ישראל לאמץ, ולפיכך הוא מאריך בתיאור השמדת העגל מכול וכול, כשם שדורש הוא מישראל לעשות בעת שייתקלו בפסילי אלילי הגויים (ז', ה, כה).

20. בפירוט החטאים מאריכה התורה בעיקר בתיאור חטא העגל, ואף הפרשיות הנספחות קשורות לתיאור חטא זה. נראה שזה נובע מכך שחלק זה של הנאום הוא כאמור הרחבה של שני הדיברות הראשונים שעניינם איסור עבודה זרה, והשכר ועונש המתואר בהם נוגע לעונש עובדי עבודה זרה.

21. עיין בפירושו של ראב"ע שם, ד"ה וערפכם.

22. וזהו כוונת השאלה "מה ה' אלהיך שאל מעמך", כדברי רמב"ן.

23. "האל הגדל הגבור והנורא" אשר עשה אתך את הגדלת ואת הנוראת" בסיס ל"את ה' אלהיך תירא"; "ואדני האדנים" בסיס ל"אותו תעבד", "ואהב גר" בסיס ל"ואהבתם את הגר".

24. היא ההליכה בדרכיו, כדברי הפסוק הקודם - "ואהב גר לתת לו לחם ושמלה".

בדומה ליחידה הראשונה המפרטת את הדיברות הראשונים ומרחיבה בעניין בחירת ישראל עקב אהבת האבות, מרחיב משה עניין זה גם ביחידה זו, תוך כדי הדגשה שהמצוות לטובתם של ישראל הן, וזכות האבות היא שהביאה טובה זו על ישראל - "רק באבתיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים" (י', טו). גם יסוד זה מבוסס על האמור בחלק התיאור ההיסטורי. בראש התיאור, כשבא משה לשלול את התפיסה שעקב צדקתו של העם זכה הוא לכיבוש הארץ, הוא מדגיש - "ולמען הקים את הדבר אשר נשבע לאבתיך לאברהם ליצחק וליעקב" (ט', ה), וקביעה זו מקבלת את ביסוסה בתוכן תפילתו של משה המסירה את גזרת הכיליון מעל העם - "זכר לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב" (שם, כז).

ז. החלק השני של היחידה השנייה - שכר ועונש ("א, ב-כה)

כשם שהיחידה הראשונה מסיימת בעניין שכר ועונש, כן גם יחידה זו: "ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום למען תחזקו ובאתם וירשתם את הארץ... ולמען תאריכו ימים על האדמה... ארץ זבת חלב ודבש" ("א, ח-ט). שכר שמירת המצוות כולל פה שני מרכיבים: א. כיבוש הארץ וירושתה; ב. אריכות ימים על האדמה הפורייה. שני מרכיבים אלו מפורטים באריכות באופן כיאסטי:

אריכות הימים בארץ - "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו... למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה" (שם, י-כא).

כיבוש הארץ וירושתה - "כי אם שמר תשמרון את כל המצוה... והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם... כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה..." (שם, כב-כה).²⁵

25. בספרו **עיונים בפרשות השבוע - ויקרא במדבר דברים**, ירושלים תשס"ב, עמ' 321, כותב הרב א' סמט, שהמילה "ארץ" חוזרת בפסוקים י"א, ח-יב שבע פעמים כמילה מנחה. בהערה 13 הוא דן בתיחום הקטע האמור, ומצדיק את קביעתו כיחידה ספרותית עצמאית בטענה שפסוקים י-יב מהווים הסבר לקביעה של פסוקים ח-ט. מצד שני, הוא מוסיף, נבדלים מהם פסוקים יג-כא, שאינם עוסקים בטובה של הארץ שנדון בפסוקים י-יב. לפי האמור בדברינו אין מקום לתיחום זה, משום שהכללת פסוק ח דורשת גם את הכללת הפסוקים כב-כה המפרטים אותו. גם טענתו שיש להבדיל פסוקים יג-כא מפסוקים י-יב משום שאינם דנים בטוב הארץ אינה נראית, שהרי גם פסוקים י-יב אינם דנים בטוב הארץ אלא בפעולת ה' בה ("הארץ רעה מכל הארצות ללא שומרים" - לשון רשב"ם, "הנה היא רעה מאד" - לשון רמב"ן. ולשון רש"י מהספרי "אלא טובה הימנה" הוא דרך דרש כמו שכתב רמב"ן). לאור זה מוצדק התיחום של פסוקים יג-כא העוסקים בפירוט השכר והעונש הנוגע לאריכות הימים בארץ, ואכן בקטע זה מופיעה המילה "ארץ" שבע פעמים כמילה מנחה (בלא למנות את הטייתה "ארצכם").

וזה אופן המעבר אל תיאור העיקרון של שכר ועונש: בעקבות הזכרת תוארי ה' ומעשיו הגדולים בחלק הראשון - "אשר עשה אתך את הגדלת ואת הנוראת האלה אשר ראו עיניך" (י', כא), מרחיב משה בפירוט "מעשה ה' הגדל אשר עשה" (י"א, ז). רמב"ן לפסוק ב ביאר, שמעשה ה' הגדול שבפסוקים אלו מתייחס לעניין שכר ועונש, ולכן מסקנת הדברים היא שמירת המצוות הגוררת אחריה את שכן - "כי עתה לא ידבר רק במוסר אשר ייסר בו ה' לעובדי רצונו... ואם כן ושמרתם את כל המצוה למען תחזקו כי ידו החזקה מחזקת שומרי מצוותיו ולא יחזיק ביד מרעים". בהזכרת מעשי ה' מדגיש משה, שדור זה עצמו זכה לראותם - "כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו... כי עיניכם הראת את כל מעשה ה' (שם, ב, ז). ונראה שכוונתו להדגיש את האחריות המוטלת על הדור שראה את כל מעשה ה' להנחיל זאת לבניהם אחריהם.²⁶ דבר זה מפורש בפרשה המפרטת את השכר והעונש הנוגע לאריכות הימים בארץ:

וְהָיָה אִם שָׁמַעְתְּמוּ אֶל מִצְוֹתַי... וְנָתַתִּי מִטֶּר אֶרְצְכֶם בְּעֵתוֹ... הַשְּׁמַרְוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעִבְדֶתֶם אֱלֹהִים אֲחֵרִים... וְאֶבְדֶתֶם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה... וְשָׁמַרְתֶּם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם... וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם... לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וַיְמִי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה (י"א, יג-כא).

הרי שעל האבות שראו באופן מוחשי במדבר הנהגה נסית של שכר ועונש, מוטל ללמד את בניהם, "אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה'", שהם נכנסים לארץ המונהגת בדרך של שכר ועונש על פי דרישת ה' אותה "מרשית השנה ועד אחרית שנה" (י"א, יב).

ח. היחס בין שתי היחידות

ראינו ששתי היחידות 'דורשות' את שני הדיברות הראשונים מהצד הכללי-רעיוני שבהם, פותחות בעניין אמונת ועבודת ה' ובעניין בחירת ישראל, וחותרות בעניין שכר ועונש. ביחידה הראשונה הדברים מוצגים ברובד הבסיסי, והיחידה השנייה מוסיפה ומפרטת. ביחידה הראשונה המוקד המודגש בעבודת ה' הוא ייחוד העבודה והריחוק מכל סטייה לעבודת אל אחר, כשהחשש מפני סטייה זו והדרך להתמודד עמה, חוזרים ונשנים כמה פעמים. לעומת זאת, היחידה השנייה מציגה את דרישות ה' ואינה מתייחסת עוד לחשש מפני עבודה זרה, אלא מתמקדת ביחסי האדם

26. "לפיכך אתם שראיתם עשו אותות מעידים לדורות... ועליכם להזהיר את הבנים שלא ראו כל אלה" (ר"ע ספורנו). עיין במאמרו של א' סמט, 'מעשי ה' ובריתו עם ישראל לדורם ולדורות עולם', מגדים טו, תשנ"ב, עמ' 35-44, שהביא בהערה 7 את דברי הספורנו הנ"ל, והקשה עליהם "והעיקר חסר מהספר" (ולאור זה העלה דרך מחודשת בביאור הפרשה). ולפי האמור להלן, העיקר מפורש בספר.

מישראל וה', ומפרטת את המרכיבים השונים שלהם - אהבת ה' ויראתו, עבודת ה', שמירת מצוותיו והליכה בדרכיו - ומתייחסת לדרך להשגתן. כך גם ביחס ליסוד של שכר ועונש: ביחידה הראשונה הוא מוזכר כדרך כללית של הנהגת ה' ביחסו לאוהביו ולשונאיו, ואילו ביחידה השנייה הוא מופיע כאופן הנהגה מיוחד של הקב"ה בארץ ישראל, אשר עיני ה' בה מראשית השנה ועד אחריתה.

לסיכום נציג את מבנה חלקו הראשון של נאום המצוות בטבלה -

שני הדיברות הראשונים (ה', ו-י)	היחידה הראשונה (ו' - ח')	היחידה השנייה (ט' - י"א, כה)
אֲנִכִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי. לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל כָּל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ. לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם. כִּי אֲנִכִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא פֶקֶד עֵוֹן אָבוֹת עַל בְּנִים וְעַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים לְשָׁנָאִי וְעַשָּׂה חֶסֶד לְאֵלֶּפִים לְאַהֲבִי וּלְשֹׂמְרֵי מִצְוֹתוֹ [מִצְוֹתֵי קָרִי].	ייחוד העבודה לה' ואזהרה מפני סטייה מעבודתו, הדרכים לזכרו, האיסור לנסותו, הכרת תכלית מצוותיו והתרחקות מהשפעת עמי הארץ.	הדרך להסרת קשיות העורף - ההכרה בכך שבחירת האבות ונתינת המצוות לישראל זרעם היא לטובתם, ובעקבות הכרה זו השגת אהבת ה' ויראתו, עבודת ה', שמירת מצוותיו והליכה בדרכיו.
	דרכו של ה' כשומר הברית והחסד לאוהביו, שבאה לידי ביטוי בבחירת ישראל והוצאתם ממצרים.	שמירת המצוות כדרך לירושת הארץ ולאריכות הימים עליה.

ט. המעבר לחלקו השני של הנאום - החלק של המצוות המעשיות

מכאן ואילך עובר משה לחלק של נאום המצוות המפרט את הצדדים המעשיים שלהם. ויש לציין שמעבר זה נקשר עם סיום החלק הראשון הרעיוני שהרחיב בעניין עקרון שכר ועונש -

רְאֵה אֲנִכִּי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה. אֵת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֵל מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִכִּי מִצְוָה אֶתְכֶם הַיּוֹם. וְהַקְלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵל מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְסִרְתֶּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֲנִכִּי מִצְוָה אֶתְכֶם הַיּוֹם לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתֶּם... כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֵת הַיַּרְדֵּן לְבָא לָרֶשֶׁת אֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם וּרְשַׁתֶּם אֹתָהּ וּשְׁבַתֶּם בָּהּ. וְשִׁמְרַתֶּם לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנִכִּי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם (י"א, כו-לב).